

חורבות הזיכרון

במהלך מאה השנים האחרונות הפכה הארכיאולוגיה המקראית לאחת מאבני היסוד של התחייה הלאומית היהודית. גישתה המקצועית ויכולתה לשחזר את תולדות ישראל בעת העתיקה תרמו לשכנועם של רבים בעולם שהמקרא איננו רק מיתוס, אלא תיעוד אותנטי המשקף פרקים חשובים בקורות העם.

ואולם כיום ניצבת הארכיאולוגיה המקראית על פרשת דרכים. אסכולה חדשה של חוקרי מקרא, היסטוריונים וארכיאולוגים מציעה פרשנות חדשה לממצאים בשטח, וטוענת שכמעט כל אחד מן הסיפורים החשובים בספר הספרים הוא רובו ככולו בדיה. תשומת לבם של החוקרים החדשים הופנתה לאחרונה בעיקר אל ממלכת דוד ושלמה, שקיומה נחשב עד לא מכבר לעובדה מוכחת מעל לכל ספק. על פי התיאוריה החדשה, ממלכה זו לא הייתה ולא נבראה.

הערעור על קיומה ההיסטורי של הממלכה המאוחדת אינו רק עניין לאנשי אקדמיה. תקופת מלכותם של דוד ושלמה היא התקופה המעצבת בהיסטוריה המדינית היהודית, והיא מקבילה בחשיבותה לדמוקרטיה האתונאית או לראשית ימיה של הרפובליקה הרומית בתולדות המערב. יש לה, כמובן, מעמד של סמל; אך כמו כל סמל חשוב, היא מקפלת בתוכה גם תקווה לעתיד: התקווה שהעם היהודי ישוב להיות עם מאוחד מבחינה פוליטית ודתית, עם עצמאי ורבע־עוצמה אך גם נעלה מבחינה מוסרית ותרבותית. הטענה שלפיה ממלכה זו לא הייתה אלא פנטזיה ספרותית שנבדטה בידי מחברים מאוחרים למטרות פוליטיות, חייבת להטריד אפוא לא רק ישראלים, אלא את כל מי שהמקרא הוא חלק מרכזי ממורשתו התרבותית.

מובן שאין לעוות את המחקר ההיסטורי כדי לשרת עניין ציבורי זה או אחר; אם ממלכת דוד ושלמה אכן לא הייתה ולא נבראה, חובה על החוקר לומר זאת בלי בוש. ואולם, מהימנות המחקר שעליו מתבססת גישה חדשה זו רחוקה מלהשביע רצון, ואם מביאים בחשבון גם את עיתוי פרסומה – בעיצומו של גל רביזיה היסטורית שלא הותיר כמעט סמל יהודי אחד עומד על תלו – אין מנוס מן החשד שבארכיאולוגיה החדשה, כמו בתחומים נוספים באקדמיה, גבר הדחף לניתוח המיתוסים על שיקול הדעת הבריא, דבר הפוגע הן במדע הארכיאולוגיה הן בציבור הרחב.

במשך כאלפיים שנה לאחר חתימת התנ"ך התקבל הסיפור המקראי ברחבי העולם כתיאור היסטורי נכון, ברובו. היו אמנם קוראים רבים, ובהם גם יהודים ונוצרים בעלי השקפה דתית, שלא קיבלו כל פרט ופרט בסיפור – תיאורי הנסים והמופתים עוררו מידה של ספקנות – אך בכל זאת הייתה הסכמה כללית, שלפיה נולד עם עברי לפני כ־3,500 שנה; שבני העם הזה שועבדו במצרים, נכנסו לארץ כנען וכעבור זמן מה כוננו ממלכה מאוחדת בראשות דוד ושלמה; שממלכה זו חולקה לממלכות ישראל ויהודה; שנפילת ממלכת יהודה בשנת 586 לפני הספירה הביאה לחורבן בית המקדש ולגלות בבל; ושלאחר כשני דורות של גלות שבו היהודים אל ארצם, בימי עזרא ונחמיה.

במאה התשע־עשרה הועמדה השקפה זו בספק על ידי חוקרי מקרא שטענו על סמך ניתוח טקסטואלי כי התנ"ך בכללותו – במילותיו של יוליוס וֶלהוֹזֶן, המלומד המזוהה ביותר עם תורת התעודות ואסכולת "הביקורת הגבוהה" – אינו אלא "חזיון שווא מנופח". ברם, חוקרים אלו הגיעו למסקנותיהם עוד בטרם נעשתה בארץ עבודה ארכיאולוגית של ממש. במידה רבה כתגובה לקריאת תיגר זו, הגיעה ארצה בראשית המאה העשרים קבוצת חוקרים במטרה לחשוף את האמת על אודות תקופת המקרא באמצעות גילוי שרידה.

ויליאם פוקסוול אולברייט היה ללא ספק הדמות המפורסמת שבחבורה. אולברייט, שהיה בקיא הן בספרות המקראית והן בתרבויות ובלשונות של המזרח הקדום, ייסד אסכולה שהייתה לכוח הדומיננטי בתחום הארכיאולוגיה המקראית במשך רוב המאה העשרים. עם תלמידיו של אולברייט נמנו כמה מגדולי הארכיאולוגים הישראלים כמו יגאל ידין, בנימין מזר ויוחנן אהרונאי,

וגם חוקרים אמריקנים כמו נלסון גליק וההיסטוריון ג'ון ברייט. כמה ממסקנותיהם של החוקרים האלה אמנם לא עמדו במבחן הזמן, אך הם ניחנו בראייה מפוכחת בדבר מקומו החשוב של המחקר הארכיאולוגי בכתיבת ההיסטוריה, תפיסה שהייתה משכנעת בזמנה ויש בה כדי לתרום רבות לדיון גם היום.

אולברייט, חשוב להדגיש, לא היה פונדמנטליסט דתי וגם לא נהג לקרוא את המקרא כפשוטו. דרכו הייתה, לדבריו, לחתור "בזהירות רבה ככל האפשר בין שביל האש של אמון יתר במסורת ובין שביל השלג של ביקורת חשדנית". הוא נקט בגישת החוקר ההומניסט על פי מסורת הארצות הדוברות אנגלית; חוקר שכל מעייניו נתונים לחשיפת שורשיה של התרבות המערבית באמצעות המחקר המדעי. "שמנו לעצמנו למטרה", כתב אולברייט בשנת 1942, "להסתפק בלא-פחות משחזור מוחלט, במידת האפשר, של התייב שצלחו אבותינו על מנת להגיע אל גובהי התובנה הרוחנית והמונותיאזים האתי של התרבות היהודית-נוצרית". מטרת הארכיאולוגיה בעיני אולברייט אינה רק לבדוק ולסווג ממצאים, וגם לא להשתמש בהם כדי "להוכיח" את אמיתות המקרא, אלא לשזור את נתוני מחקרו במסורות ובטקסטים קדומים לכדי נראטיב היסטורי מהימן, שיהיה בו כדי ללמד את האדם המערבי על מקורותיו בעבר הרחוק.

ואכן, בחפירותיו של אולברייט בסוף שנות העשרים של המאה שעברה ובחפירות שערכו תלמידיו עד אמצע שנות השמונים נתגלה מספר מרשים של ממצאים שאיששו והעשירו את תמונת ההיסטוריה המקראית. במאות אתרים, מן הגליל ועד הנגב, החלו להיחשף עדויות ברורות לקיומו של עם בעל תרבות חומרית עצמאית שהופיע בשחר תקופת הברזל – בדיוק ברגע שעליו מצביע המקרא. בחפירות שנערכו בעשרות ערים עתיקות – עבריות, כנעניות ופלשתיות – נתגלו שרידים התואמים באופן מפתיע את הנראטיבים המקראיים. בשילה, המרכז הדתי והפוליטי של שבטי ישראל בתקופת השופטים, נחשפו שרידיה של קהילה עברית גדולה מן המאה השתיים-עשרה לפני הספירה. נחפרו וזוהו הערים הגדולות מגידו, חצור וגזר – ובהן מיזמי הבנייה שספר מלכים מייחס לשלמה. אפילו בירושלים, שבה מונעת התנגדות ערבית חפירות במתחם הר הבית, נחשפו ממצאים מונומנטליים, ובכללם מבנים וביצורים מתקופת המקרא ברובע היהודי של העיר העתיקה, באזור הכותל הדרומי ובעיר דוד – העיר היבוסית המקורית אשר נכבשה בידי דוד בשנת 1000 לפני הספירה לערך.

בד בבד זכה הנראטיב המקראי לתימוכין בכתובות עתיקות שנתגלו בכל רחבי המזרח התיכון. פרעה מרנפתח המצרי העיד, בסביבות שנת 1200 לפני הספירה, על דבר קיומו של עם בשם "ישראל" השוכן בכנען; סיפור מסעו של פרעה שישק, שעל פי הכתוב בספר מלכים כבש בסערה כמה ערים עבריות זמן קצר לאחר מות שלמה, אומת כשנתגלו תעודותיו של המלך המצרי בִּפְרֶנֶךְ; המלחמה המתוארת בספר מלכים, בין מישע מלך מואב לכוחותיהם המשולבים של ישראל ויהודה, מתועדת מנקודת מבטו של המלך המואבי על מצבה שנמצאה בדיבון, במערב ירדן; עובדת מלכותו של יהוא זכתה לאישוש ב"חירה השחורה" מִנְמְרוֹד, אובליסק שעליו נמצאה כתובת של שלמנאסר השלישי מלך אשור; המצור האשורי על העיר לכיש בשנת 700 לפנה"ס בקירוב זכה לתיאור חי בתבליט שנחשף בארמון סנחריב בנינווה שבצפון עיראק; ובירושלים נמצא חותם חרס הנושא את שמו של גמריה בן שפן, המוזכר בספר ירמיה כסופר בחצר המלך יהויקים. ואמנם, לנוכח גילויים אלו ואחרים התוודעה אולברייט עצמו: "גישתי, שתחילה הייתה ספקנית למדי לגבי מידת דיוקה של המסורת ההיסטורית הישראלית, עברה טלטלות חוזרות ונשנות, כאשר גילוי אחר גילוי אישש את אמיתותם ההיסטורית של פרטים שהיה ניתן להגדירם כאגדה".

הארכיאולוגים מן העת האחרונה, שזכו לחזות בגילויים נוספים ומסעירים לא פחות, אמורים היו לתמוך בעמדה זו. והנה, תחת זאת היינו עדים לעלייתה של אותה מחשבה ספקנית שרווחה לפני מאה שנה. סיפורי האבות, יציאת מצרים וכיבוש ארץ ישראל נדחו כסיפורים לא אמינים בידי מספר גדל והולך של חוקרים, שלחלקם (אם כי לא כולם) מטרה אידיאולוגית מוצהרת: הסיפור המסורתי, הכריזו, הוקם לתחייה בידי התנועה הציונית כדי להצדיק את נישול הערבים מאדמותיהם. אפשר שהנוקב ביותר מבין מבקרים אלו הוא קית וייטלאם, ראש החוג למקרא באוניברסיטת שפילד באנגליה, מחבר הספר המצאת ישראל הקדומה, שיצא לאור בשנת 1996. לדעתו של וייטלאם,

המחקר המערבי המציא את ישראל הקדומה והשתיק את ההיסטוריה הפלסטינית... העבר הקדום שייך לישראל מכיוון שכך הוצג משחר ימיו של חקר המקרא המודרני. המחקר הישראלי המודרני עסק בכתובות

ההיסטוריה של עם ישראל הקדום מנקודת מבט מערבית ואוריינטליסטית, המציגה אותה בעיקר כבבואה העתיקה של המדינה המודרנית ואוכלוסייתה היהודית.

וויטלאם, המושפע רבות מרעיונותיו של חוקר הספרות והפעיל הפוליטי אדוארד סעיד, שם לו למטרה ליצור סיפור חלופי – "פלסטיני" – של תולדות העת העתיקה. "הבעיה כאן", הוא כותב, "טמונה בכך שהמושג 'היסטוריה פלסטינית' מוגבל לעת המודרנית, לניסיון לגבש נראטיבים של זהות לאומית נוכח ניסול וגלות. נדמה כאילו העבר הרחוק הופקר לידי ישראל והמערב".

הערעור על הסיפור המקראי הגיע לשלב חדש בסוף שנות התשעים, עת החלו חוקרים מאוניברסיטת תל אביב, בראשותו של ישראל פינקלשטיין, ראש המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה, לטפח תיאוריה שלפיה ממלכת ישראל המאוחדת, המתוארת בהרחבה בספרים שמואל, מלכים ודברי הימים, מעולם לא הייתה קיימת באמת. פינקלשטיין (המסתייג מאמירות קיצוניות כדוגמת טענותיו של וויטלאם) מבסס את התיאוריה שלו על מה שארכיאולוגים מכנים "הנמכת" התיארוך של הממצאים מן התקופה. שיטתו מסווגת מחדש את הממצאים הארכיאולוגיים שזוהו במשך שנים רבות עם מיזמי הבנייה של המלך שלמה במאה העשירית לפני הספירה, ומתארכת אותם כמאה שנים מאוחר יותר, לתקופה שלאחר פירוק הממלכה. שיטת תיארוך זו מותירה אותנו ללא עדויות אמינות של ממש לקיומה של ממלכת דוד ושלמה. אם נקבל את הטענה שהמבנים המסיביים שנתגלו ברחבי הארץ לא נבנו על ידי שלמה אלא בידי יורשיו בני המאה התשיעית, או אז נעלמים מייסדיה של המדינה היהודית העתיקה ונחקרים כמעט כליל ממפת הארכיאולוגיה.

טענה זו הגיעה לראשונה לידיעת הציבור הרחב ביום 29 באוקטובר 1999, בכתבת שער במוסף השבת של עיתון הארץ שכותרתה "אמת מארץ הקודש: אחרי 70 שנות חפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל מתברר שתקופת המקרא לא הייתה". המחבר, זאב הרצוג, עמיתו של פינקלשטיין מאוניברסיטת תל אביב, הצהיר כי "הממלכה המאוחדת הגדולה היא יצירה היסטוריוסופית דמיונית, שחוברה בשלהי ימי ממלכת יהודה לכל המוקדם". לאחר פרסום הכתבה הופיעו מאמרים נוספים בכתב העת המדעי היוקרתי סיינס ובעיתון ניו יורק טיימס, שנתנו במה לטענתו של פינקלשטיין שלפיה – כדבריו לעיתון – "אין כל עדות לקיומה של מלכות גדולה ומאוחדת ששלטה

מירושלים על מחוזות נרחבים". ירושלים של המלך דוד, הוסיף פינקלשטיין, "לא הייתה אלא כפר עני באותה תקופה".

בשנת 2001 הבשילה תיאוריה זו עם פרסום ספרו של פינקלשטיין, חשיפת המקרא: החזון החדש של הארכיאולוגיה לגבי ישראל הקדומה והיווצרות כתבי הקודש שלה, שנכתב באנגלית בשיתוף עם ניל אשר סילברמן. טענותיו הנועזות של הספר והעובדה שהוצאת ספרים מסחרית גדולה פרסמה אותו מילאו תפקיד נכבד במיקומו ברשימות רבי-המכר בארצות-הברית. גם המהדורה העברית של הספר, שהופיעה באביב 2003, תחת הכותרת ראשית 'ישראל: ארכיאולוגיה. מקרא וזיכרון היסטורי, הפכה מיד לרב-מכר. נדמה היה כי דבר לא ימנע מן התיאוריה של פינקלשטיין, הרוכבת על נחשול ענק של חשיפה תקשורתית אוהדת, מלהפוך לתפיסה המקובלת.

בהתחשב בממדיה של התופעה, אפשר היה לצפות לתגובה חריפה מצד החוקרים הרבים שאינם מקבלים את הגישה החדשה. ובמידה מסוימת, תגובה כזאת אכן הגיעה. בארבע השנים שחלפו מאז פרצה המחלוקת קיבלו על עצמם כמה מבכירי הארכיאולוגים בישראל להפריך את התיאוריה של פינקלשטיין. מאמצייהם של אמנון בן-תור ועמחי מזר מהאוניברסיטה העברית, שפרסמו מאמרים בכתבי עת אקדמיים חשובים כדוגמת *לבית* ונשאו הרצאות מלומדות ברחבי הארץ, תרמו רבות לשכנוע עמיתיהם כי התיארוך המסורתי הוא התיארוך הנכון. ברוך הלפרן מאוניברסיטת פנסילבניה, שחפר לצד פינקלשטיין בתל מגידו – חפירה ששימשה אחד היסודות המרכזיים בתיאוריה החדשה של עמיתו – דחה אותה גם הוא על הסף. "בחקר ההיסטוריה, מה שחשוב הוא ההסתברות, ולא ההוכחה המוחלטת", הסביר הלפרן לשבועון אמריקני, "וההסתברות נוטה באופן מכריע לצד התיארוך המסורתי".

ברם, הקורא הישראלי יתקשה ללמוד על כך מקריאת העיתונים וכתבי העת המסקרים את המחלוקת. בדיון הציבורי, בעברית ובאנגלית כאחד, מושלת הגישה החדשה ביד רמה – לא משום שהפכה לדעה הרווחת בקרב הארכיאולוגים, אלא מפני שלמתנגדיה מן הזרם המרכזי אין ככל הנראה רצון או יכולת להתעמת עם יריביהם בפומבי. בעוד פינקלשטיין והרצוג עושים נפשות לתורתם באמצעות ספרים, מאמרים וריאיונות בכלי התקשורת, מגלים בני-הפלוגתא האקדמיים שלהם אדישות יוצאת דופן, ואולי אף קוצר רוח, בנוגע לאותן שאלות שבעיני הציבור הרחב נחשבות חשובות ביותר: האם הסיפור המקראי אכן משקף את מה שקרה באמת, וכיצד משפיעים הממצאים הארכיאולוגיים על הבנתנו את תולדות ישראל?

אכן, בעוד שמחיקת מלכות דוד ושלמה בידי הארכיאולוגים החדשים כבר החלה לשנות את האופן שבו תופסים יהודים בעולם את עברם, אותם חוקרים ישראלים מן הזרם המרכזי ויתרו מזמן על המאמץ לכתוב חיבורים פופולריים על תולדות התקופה, והם מסתפקים בפרסום רשימות מצאי מפורטות של ממצאים ארכיאולוגיים. אפשר שהחיבור החשוב ביותר שנכתב בעשרים השנים האחרונות על ידי ארכיאולוג ישראלי הוא ספרו של עמיחי מזר ארכיאולוגיה של ארץ המקרא, שהתפרסם באנגלית בשנת 1990, אולם די במבט חטוף בספר כדי לגלות שהשאיפה ל"התמקצעות" בתחום זה כבר קברה תחתיה כל יומרה לתרום לבנייתו של נראטיב היסטורי כלשהו. ספרו עב הכרס של מזר אמנם מחלק את הנתונים לתקופות-על (תקופת האבן המאוחרת, תקופת הברונזה המוקדמת, וכדומה), אך בזאת מסתיימת הכרונולוגיה. כל פרק מתמצה בקטלוג של ממצאים, המפורטים לפי סוג (כלי חרס עבריים, כלי מתכת) או מיקום גיאוגרפי (הנגב הצפוני, מדבר יהודה). לא זו בלבד שמזר אינו עושה כל ניסיון לשזור את הממצאים הללו לכדי תמונה היסטורית כוללת של האזור, הוא גם אינו טורח לערוך סינתזה ולהרכיב תמונה ארכיאולוגית לגבי חייהם של שוכני הבתים והכפרים שנתגלו בחפירות. את גישתו ההומניסטית של אולברייט לעבר הקדום דוחה מזר כ"פשטנית ופונדמנטלית", בעוד שאת גישתו שלו הוא מתאר כ"מקצועית, חילונית ומשוחררת מדעות קדומות תיאולוגיות".

מגמה דומה מתגלה בספר הארכיאולוגיה של ישראל הקדומה, שראה אור באנגלית בשנת 1992, בעריכת אמנון בן-תור. גם כאן אין חיבור היסטורי של ממש, אלא קטלוג של שרידים חומריים שהניחו אחריהם הישראלים, הכנענים, הפלשתים והמצרים. אף שהוא אחד מבכירי הארכיאולוגים בישראל ומגן נלהב של התיאור המקראי של הממלכה המאוחדת, בן-תור בכל זאת נותר נבון לנוכח הרעיון שהארכיאולוגיה יכולה להשפיע על תפיסותיו של הציבור. הניסיון לשפר את הבנת ההיסטוריה המקראית על סמך ממצאים ארכיאולוגיים, הוא כותב, פשוט אינו רציונלי:

מושגים כמו "הגנה" על המקרא או "אימות" המקרא... מקומם לא יכירם. האם הדת זקוקה להגנה? האם ניתן להוכיח אמיתות מקראיות? מה לכל אלה ולאמונה דתית?... יהיה זה כמעט בלתי אפשרי לאמוד את סכומי הכסף והאנרגיה האנושית שירדו לטמיון במאמצי שווא דוגמת החיפושים אחר תיבת נוח על הר אררט, קבר משה בהר נבו, חילו של פרעה בים סוף או

שרידי סדום ועמורה בים המלח, שאת כולם מניע דחף בלתי רציונלי להוכיח את אמיתותו ההיסטורית של הנראטיב המקראי...

בעיני חוקרים כמו בן-תור, אין כל חשיבות לדיון במשמעותה האפשרית של הארכיאולוגיה בהקשר ההיסטורי והלאומי הרחב; עצם העלאת השאלה אינה אלא "הפרה של היושרה הארכיאולוגית", סכנה לאמינותו המדעית של המקצוע. הרצון לאשש את אמיתות ההיסטוריה המקראית, לדברי בן-תור, הוא "אם כל חטאת מבחינת מקצוע הארכיאולוגיה המקראית".

אם אלה הגישות הרווחות באקדמיה, אין פלא שהארכיאולוגים הנמנים כיום עם הזרם המרכזי נוטים גם להמעיט בערכם של ממצאים הנדמים בעיניהם כטעוניהם מדי במשמעות מקראית או היסטורית. דוגמה לכך מספק לנו מקרהו של אדם זרטל מאוניברסיטת חיפה, שהסקר שביצע באזור השומרון נחשב למופת בתחום. בשנת 1983 חשף זרטל על הר עיבל שליד שכם מבנה ריבועי מוגבה שאורך צלעותיו כשמונה מטרים, בצדדיו כבשי-אבן והוא מלא אפר ועצמות בעלי חיים. מזבח עולה עצום ממדים זה, ממצא יחיד במינו מאותה תקופה בכל המזרח התיכון, נמצא על אותו ההר שעליו, לפי התיאור המקראי, הקים יהושע מזבח לאחר שבני ישראל חצו את נהר הירדן. הממצאים תואמים היטב גם את תיאוריו של המזבח המופיעים הן במקרא והן במקורות חז"ל. באתר אף נמצאו כלים שתוארכו למאה השתים-עשרה לפני הספירה – בערך אותו הזמן שבו נכנסו בניישראל לארץ, כמתואר במקרא. ואם לא די בכך, בין השרידים הממלאים את המזבח לא נמצאו עצמות חזיר – סימן מובהק להתנחלות עברית, שתקפותו מקובלת על פי רוב גם על הספקנים.

למרות העובדות הללו, הגיבו הארכיאולוגים החשובים בארץ בקרירות מסויגת כלפי הממצא, והיה מי שהטיח בזרטל כי עבודתו מונחית על ידי מניעים פוליטיים של תמיכה בהתנחלויות. אבל זרטל, יליד קיבוץ עין שמר של תנועת השומר הצעיר, הזדעזע יותר מן השתיקה שהשתררה אחרי מטר ההאשמות. "לאחר פרסום התגלית בשנות השמונים התקיימו ויכוחים מעטים", הוא נזכר, "אך מאז הדו"ח המפורט והמאמרים הרבים שפרסמתי על אודות החפירה והסקר – ירדה שתיקה על עולם המחקר".

קבלת פנים דומה ציפתה גם לארכיאולוגים אחרים שעבודתם הובילה אל ספן של תגליות חשובות מתקופת המקרא. בעוד שבשני העשורים שלאחר מלחמת ששת הימים נתגלו בירושלים ממצאים רבי-ערך מימי הבית הראשון,

הרי שלמן סוף שנות השמונים ואילך התמקד המחקר באתרים טרום-מקראיים או בתר-מקראיים, ובירושלים לא בוצעה ולו חפירה גדולה אחת המתמקדת בתקופת המקרא. זאת על אף שנתגלו סימנים רבים המצביעים על מיקומם האפשרי של מבנים חשובים מן התקופה, כמו החומה שבנה שלמה המלך סביב ירושלים או ארמונו של המלך דוד. במקרים אלו ואחרים לא נעשה כל מאמץ מצד הממסד הארכיאולוגי ליזום בדיקה מעמיקה.

לנוכח הנסיבות הללו אין להתפלא על כך שחוקרים כמו פינקלשטיין והרצוג מצהירים, כמעט בלי להיתקל בהתנגדות, שירושלים בתקופת דוד ושלמה "הייתה כפר קטן, נידח ועלוב". לא מן הנמנע שהעדויות הנחוצה להפרכת קביעתם נמצאת בהישג יד. כמה מן האתרים שחקירתם עשויה לסתום את הגולל על הטענות הארכיאולוגיות החדשות מוכרים היטב. אך ההתעלמות מהם נמשכת, בשעה שתשומת הלב ומקורות המימון מופנים לפרויקטים אחרים.

מהי התגובה הראויה לארכיאולוגיה החדשה? הצעד הראשון הוא להכיר בחולשתן של המסקנות שאליהן הגיעו פינקלשטיין וחבריו לאסכולה. הארכיאולוגיה המקראית המסורתית, אף שעודה רחוקה משלמות, נהנית מיתרון של ראיות תומכות בדמות הטקסט המקראי עצמו. כשמוצעות שתי פרשנויות סבירות לממצא ארכיאולוגי כלשהו, אחת התואמת את הכתוב במקרא ואחרת שאינה תואמת אותו, מן ההיגיון להעדיף את הראשונה. זו תתקבל לא מפני שהטקסט המקראי צודק תמיד, אלא משום ששני המקורות – הממצא והכתוב – מחזקים זה את זה. דרך התייחסות זו לתנ"ך אינה שונה כהוא זה מן האופן שבו נוהגים היסטוריונים בעדותו של כל טקסט עתיק אחר הזורע אור על ממצאים ארכיאולוגיים.

לעומת זאת, לארכיאולוגיה מן הזן החדש יש יכולת מוגבלת מאוד לספר סיפור ברור, בגלל סירובה העקרוני לקבל את הנראטיב המקראי כמקור לגיטימי שעליו ניתן להישען. וכך, ללא תימוכין מן הטקסט, יכולה הארכיאולוגיה לקבוע כי קיר אבן הנחשף בחפירה הוא אכן קיר אבן. אך כמעט כל מסקנה בעלת משמעות שאפשר להסיק לגביו – שהוא חלק מארמון ולא ממבצר; שנבנה במאה התשיעית ולא במאה השביעית לפני הספירה; שנחבר על ידי מלך פולש זה ולא אחר; או אף שהוקם בידי בני אומה מסוימת ולא אחרת – כל מסקנה כזאת היא רק עניין לפרשנות. מסקנות אלו מבוססות

לעתים על היקש או על תיאוריות בדבר תנאים פוליטיים או תרבותיים, שההשערות בהן רבות מן העובדות. שלא כדרכי החקירה האופייניות למדעי הטבע, שחזורים היסטוריים הנבנים "על טהרת הארכיאולוגיה" מבוססים על תלי תלים של ניחושים והשלמת פערים יצירתית. כדי לייצר היסטוריה אמינה יותר, נזקקת הארכיאולוגיה לתעודות היסטוריות. וכאשר פוסלים את התיעוד המפורט ביותר של תקופת המקרא, התוצאה היא שילוח הארכיאולוגיה למסע של ספקולציה בלתי מרוסנת.

הדבר חשוב במיוחד בהקשר של התיאוריות החדשות הנוגעות לממלכה המאוחדת. העובדה היבשה היא שלא נמצאה ולו תגלית חדשה אחת שיש בה כדי להטיל ספק בתיארוכם של המבנים והביצורים האדירים שיוחסו עד כה לממלכת שלמה. יתר על כן, הממצאים החדשים דווקא מאששים את הסיפור המקראי: אחת התגליות הארכיאולוגיות החשובות ביותר של העשור האחרון הייתה גילויו של האזכור הראשון של דוד מחוץ למקרא. אזכור זה נמצא בכתובת שנחשפה בתל דן בשנת 1993, ובה מתואר קרב שהתרחש נגד "מלך" מ"בית דוד". הספקנים הקיצוניים ביותר, שמצאו את עצמם כלואים בפרדיגמה שיצרו, הרחיקו לכת עד כדי פסילת קריאתו הפשוטה של הטקסט תוך מציאת דרכים חלופיות להבנתו, דרכים שתפטורנה אותם מן הצורך להודות בקיומו ההיסטורי של "בית דוד". אולם רובם המכריע של החוקרים (לרבות פינקלשטיין) קיבלו את התגלית הזאת כעדות חד-משמעית לכך שלכל הפחות חי איזא מלך בשם דוד, שייסד שושלת ששלטה במקום כלשהו במזרח הקדום. וגם אם יתעקש פינקלשטיין לדבוק בפירושו המינימליסטי ולטעון שדוד ושלמה בכל זאת היו "לא יותר מראשי שבטים יושבי גבעות", בעיני רוב עמיתיו משמשת הכתובת מתל דן ראיה כבדת משקל לאמיתותן ההיסטורית של מלכות דוד והממלכה המאוחדת המתוארות במקרא.

ברם, הלקח החשוב ביותר העולה מן התגלית בתל דן, ומאחרות כמותה, הוא שיש להניח כי באדמה טמונים עוד ממצאים רבים הקשורים בהיסטוריה המקראית, הממתינים לגילויים בידי חוקר חרוץ. לאמיתו של דבר, ההאטה הדרמטית שחלה בשנים האחרונות בקצב חשיפת התגליות מתקופת המקרא אינה נובעת מכך שארכיאולוגים חפרו אך יצאו בידים ריקות, אלא מכך שהם בעצם חדלו לחפש. מבחינה זו, אדישותם של הארכיאולוגים מן הזרם המרכזי מתיישבת היטב עם מטרותיהם של הרביזיוניסטים: הראשונים אינם מחפשים עוד אחר שרידים מתקופת המקרא, ואילו האחרונים מנצלים את העדרן של תגליות חדשות כדי להסיק שמה שלא נתגלה "אחרי שבעים שנות חפירה"

כבר לא יתגלה לעולם. אולם במציאות, בעשרות או אפילו מאות אתרים ברחבי המזרח התיכון, עדיין מונח מתחת לפני הקרקע אוצר בלום של היסטוריה יהודית, ששבעים שנות ארכיאולוגיה מקראית רק התחילו למצוא.

הטענות של הארכיאולוגיה החדשה הן דרמטיות אבל חלשות, והסיכויים למצוא עדות חותכת להפרכתן עודם גדולים. לצורך זה נדרש מהלך פשוט אך נועז באקלים האינטלקטואלי הנוכחי: על הארכיאולוגים המקראיים המובילים לשוב אל כור מחצבתם ולעשות את מלאכתם כפי שעשו אותה מייסדי אומנותם. פירוש הדבר הוא שיש לערוך חפירות חדשות ברחבי ישראל ובמקומות נוספים, במטרה לזרוע אור על תקופת המקרא – תקופה שהנסתר בה עדיין רב על הגלוי, אך אין ערוך להשפעתה על המחשבה ועל הרוח האנושית.

נוסף על כך, חוקרי הזרם המרכזי צריכים לקבל על עצמם את המשימה הקשה של שזירת תוצאות המחקר לכדי היסטוריה מגובשת, ולא להסתפק בהצגת פירוט טרחני של נתונים. סוג זה של כתיבה, שהדוגמה הקלסית שלו היא עדיין ספרו של אולברייט מתקופת האבן ועד הנוצרות, שנכתב בשנת 1940, הוא הכלי החשוב ביותר להנחלת הידע ההיסטורי. אף שאין לצפות מכל מומחה בתחום שיצייר תמונה רחבת יריעה כמו זו של אולברייט, אין סיבה שכתובתו לא תשמש מופת. רק מאמצים שאפתניים מסוג זה, המכוונים לא רק אל בני־הסמך בתחום אלא גם אל קוראים מן השורה, מבלי להתפשר על רמת הדיוק המדעי, יכולים למנוע מן הנראטיב החדש להפוך למוסכמה שאין עליה עוררין.

גם לציבור הרחב שמור תפקיד. במשך עשרות שנים לאחר קום המדינה הייתה הארכיאולוגיה תחביב לאומי. מוסדות פרטיים, אוניברסיטאות וגופים ממשלתיים הטו שכם לקידום המאמץ הלאומי, שבמסגרתו חיפשו אלפי מתנדבים וחוקרים אחר שרידים מתקופת המקרא. באופן זה, כשהיא מעודדת את הציבור להיפגש באורח בלתי אמצעי עם אבני היסוד של עברו, הפכה בעצם המדינה כולה לכיתת לימוד של תולדות ישראל בעת העתיקה. כל זה בא לענות על הצורך העמוק שזוהה בקרב הציבור הישראלי, ובקרב העולם היהודי כולו, לגלות את שורשיו בישראל הקדומה. מאמץ מחודש לקראת אותה תכלית ישקף את ההבנה שגם יובל שנים לאחר שהחל הניסוי הישראלי, צורך זה טרם דעך.

למתקפה על הנראטיב המקראי המסורתי אין מאפיינים של מחקר מדעי מן המעלה הראשונה, ואין הכרח שהיא זו שתנצח בשדה הקרב הרעיוני. אך אם היא תעורר מתרדמתו את הממסד הארכיאולוגי, שכבר התנער, כמדומה, הן מן הצורך בחפירות חדשות והן מן ההשלכות המקיפות יותר לגבי ההיסטוריה היהודית, אפשר שהיא תוביל להבנה עמוקה יותר של שורשי עמנו ושל התרבות האנושית כולה.

דוד חזוני, בשם העורכים
ינואר 2004 / טבת התשס"ד